

Eesti majanduse ees seisvad ülesanded ja nende lahendamise võimalused

KATRIN PIHOR
Praxise analüütik

MIKO TAMMIK
Praxise analüütik

HELENA ROZEIK
Praxise analüütik

MARI RELL
Praxise analüütik

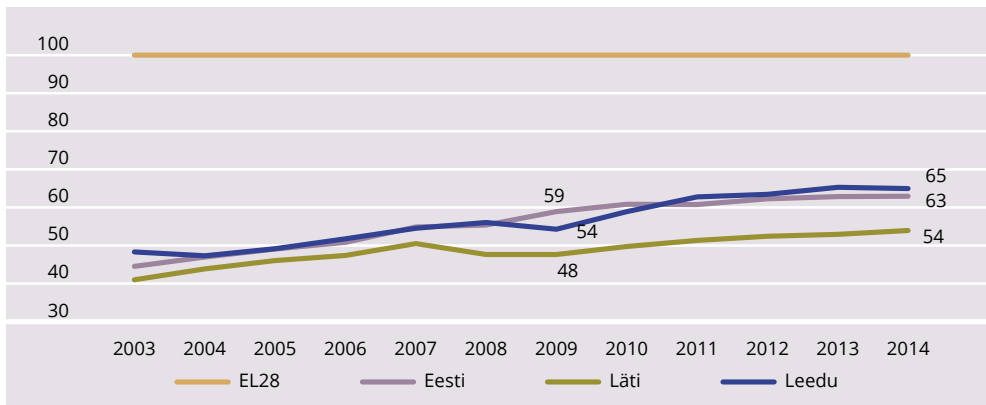
Eesti majanduse kriisielne kiire kasvutempo on aeglustunud. Teistele Euroopa riikidele järelejäudmiseks seisavad meie majanduse ees keerulised väljakutsed. Muutunud keskkonda arvestades tuleb teha julgeid otsuseid ning võtta ette muudatusi, mis võivad majanduse seisakust välja viia.

Eesti on seadnud eesmärgiks jõuda tööjõu tootlikkuse¹ tasemelt 80 protsendini ELi keskmisest aastaks 2020. Praegu oleme sellest eesmärgist veel üsna kaugel. Eesti tööjõu tootlikkus töötatud tunni kohta moodustas 2014. aastal ELi keskmisest 63 protsenti (vt joonis 1). Eesti tööjõu tootlikkuse kasv on olnud küll Euroopa

keskmisest kiirem, kuid vaatama sellele on meil endale seatud eesmäärke siiski võimatu täita. Hinnanguliselt peaks kuluma eesmärgistatud tasemele järelejäudmiseks veel mõnikümmend aastat.

Artiklis arutleme selle üle, mis on peamised probleemid ning mis võiks olla tootlikkuse kasvu allikad, et vältida Eesti sattumust nn keskpärasuse lõksu (ingl *medium income trap*). Tootlikkuse kasvu mõjutavad mitmed tegurid, keskendume neist kolmele: tehnoloogiline areng ja teadmispõhine ettevõtlus ning ettevõtlust soosiv ärikeskkond. Üht olulist tegurit inimvara kvaliteeti, ettevõtjate ja töötajate teadmiste ning oskuste teemat käsitlesid Praxise analüütikud Riigikogu Toimetiste eelmises numbris (Veldre 2015; Haaristo 2015).

¹ Arvutatuna lisandväärtus töötaja kohta.

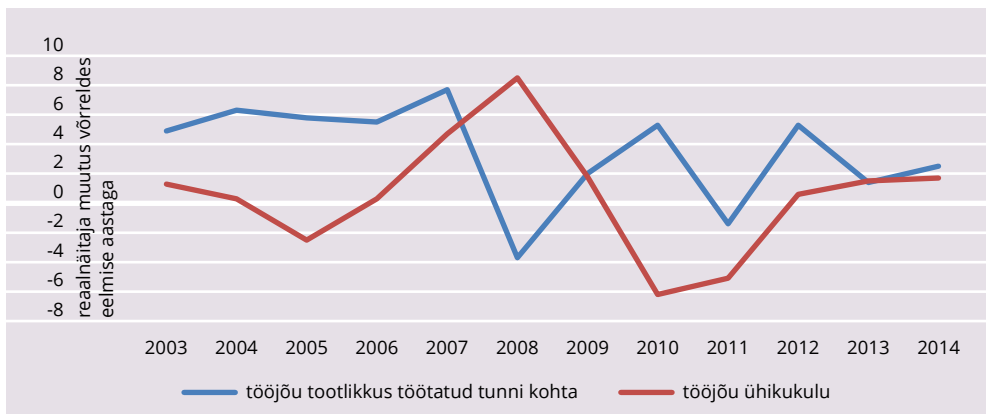
JOONIS 1. Nominaalne tööjõu tootlikkus töötunni kohta võrreldes ELi keskmise tasemega (EL28 = 100)

Allikas: Eurostat

PROBLEEM: EESTI TÖÖJÕU TOOTLIKKUSE KASVUTEMPO RAUGEB.

Perioodil 2001–2007 ületasime Euroopa Liidu viieteistkümne liikmesriigi keskmist tööjõu tootlikkuse kasvutempot 5 protsendipunkti, perioodil 2008–2011 tabas seisak ühtmoodi nii 15 ELi riiki (EL15) kui ka Eestit. Majanduskriisi järel (2012–2014) on tööjõu tootlikkuse kasvutempo küll 2,4 pp kiirem kui EL15 keskmiselt, kuid me ei ole saavutanud kriisieelset eriti kiiret kasvutempot, mistõttu ka meie järelejõudmise kiirus EL15 riikidele on aeglustunud.

Madala tootlikkuse üks põhjusi on see, et nii Eesti majanduse kui ka ekspordi struktuur on endiselt kaldunud madalama lisandväärtusega tootmise suunas (vt joonis 2). Eesti lisandväärtusest luuakse 38 protsenti kolmes tegevusharus: töötlevas tööstuses, jae- ja hulgikaubanduses ning kinnisvarategevuses. Neile järgnevad veondus-laondus, ehitus ja avalik haldus. Ülejäänud 13 tegevusala moodustavad lisandväärtusest ligikaudu sama palju kui kolm esimest kokku. See struktuur ei ole viimase kümne aasta jooksul oluliselt muutunud. Eesti ettevõtjad on endiselt

JOONIS 2. Tööjõu tootlikkuse ja tööjõu ühikukulu kasvutempo Eestis

Allikas: Statistikaamet

liialt sõltuvad odavat tööjõudu soosivatest tegevustest.

Oluliseks tootlikkuse kasvu allikaks on innovatsioon ehk uuendused ning oma kaubamärgi all tooteid ja teenuseid arendavad ja müüvad rahvusvaheliselt aktiivsed ettevõtjad. Euroopa innovatsioonimonitoringu (Innovation Union Scoreboard 2014) kohaselt on Eestis innovaatiliste ettevõtete osakaal kõigist ettevõtetest ligikaudu ELi keskmisel tasemel. Innovaatilisteks ettevõteteks loeti uuringus ettevõtteid, kes perioodil 2010–2012 võtsid ette mõne uuenduse. Suur osa neist tegeleb protsessiuuendustega. Samas tooteuuendustega tegelevaid ettevõtteid on meil ELi keskmisest vähem. Organisatsiooni ja turundusuuenduste poolest jääme samuti selgelt ELi keskmisele alla.

VÕIMALIKUD LAHENDUSED.

1. Ettevõtete (eriti VKEd) ja teadus- asutuste vahelise koostöö süven- damine nutika spetsialiseerumise kaudu.

OECD (OECD Economic Surveys. Estonia 2015) on soovitanud Eesti majanduse tööjõu tootlikkuse kasvatamisel pöörata tähelepanu sellele, et innovatsioonipoliitika tooks kaasa tugevama teadmiste ülekande kohalikele ettevõtetele. Senisest enam tuleks soodustada rakendusuuringuid ja tugevdada ülikoolide (sh ka välis-ülikoolide) koostööd kohalike ettevõtetega.

Seda lahendust toetavad ka TÜ ja TTÜ teadlaste järeldused ja soovitusel teadus-, arendus- ja innovatsioonipoliitika (TAI poliitika) kujundamisel ja juhtimisel 2014–2020 (Karo *et al.* 2014; Karo *et al.* 2015). Teadlased rõhutavad, et oluline on siduda teaduspoliitika (ja kõrghariduspoliitika) juhtimine nutika spetsialiseerumise² raamistikku. Aruandes

² Nutika spetsialiseerumise kontseptsiooni keskne idee on „targemate“ toodete ja teenuste arendamine, kombineerides uusi tehnoloogiasid ning traditsioonilist tootmist. Nutikas spetsialiseerumine on vastandiks senisele Eesti TAI poliitikale, mida iseloomustas taotlejate ühetaoline kohtlemine ja meetmete avatus konkurentsile.

tuuakse välja, et riik peaks arvestama teadus- ja arendustegevuse (TA) nõudluse kujundamisel rohkem potentsiaalsete TA tulemuste kasutajate võimekustega, see tooks kaasa suurema kokkupuutepunkti teaduse ja majanduse vahel ja motiveeriks ettevõtjaid kasutama TAd. Nutika spetsialiseerumise elluviimisel tuleks tagada fookusvaldkondade suurem sidusus riigi ja traditsioonilise majanduse ning ettevõtlusega. TAI poliitika korralduse uute

Eesti ettevõtluspoliitika oluliseks väljakutseks on leida võimalused, kuidas aidata varases faasis ettevõtjatel jõuda väljakujunenud ettevõtlusesse.

lahendustena tuleks TÜ ja TTÜ teadlaste hinnangul kaaluda uusi mehhanisme nagu nutika spetsialiseerumise poliitikainnovatsioonide laborid või rakkerühmad, innovatsioonivajaduste auditid, innovatsioonifoorumid.

2. IKT kasutuse laiendamine kõikides ärivaldkondades.

Eestis on üks väljakutseid majandusele infotehnoloogia laialdasem kasutuselevõtt ettevõtluses. Seni on olnud suurimaks takistuseks mitte-IKT sektori ettevõtete vähene suutlikkus rakendada IKTd äriprotsesside tõhustamiseks – puudu on nii ettevõtete juhtide ja töötajate teadmisest, teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni (TAI) valdkonna töötajatest kui ka rahalistest vahenditest. Arengufond (Nutika spetsialiseerumise valdkondlik raport info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kui kasvvaldkonna kohta 2015) on pakkunud välja lahendused, mis aitaksid probleemi leevendada. Selleks

tuleb täiendada kõrgemaid IKT-alaseid oskusi ja suurendada teadmust nii juhtide mentorluse kui ka spetsialistide täiendusõppe kaudu, toetada väikeste ja keskmise suurusega ettevõtete IKT rakendamise projekte, pakkudes konsultatsioone ja rahalisi meetmeid.

Peab mõtlema, kas Eesti on praegu endiselt sellises arengufaasis, kus kapitali madal maksustamine on põhjendatud.

3. Ettevõtete müügivõimekuse kasv ja ülespoole liikumine väärtusloome ahelas.

TÜ majandusteaduskonna teadlaste hinnangul (Masso *et al.* 2013) on tootlikkuse kasvu seisukohalt kriitilise tähtsusega parandada ettevõtete asukohta väärtusahelas, sh ehitades üles rahvusvahelisi väärtusahelaid, milleks on lisaks TA toetusmeetmetele oluline ka selektiivne poliitika otseste välisinvesteeringute suhtes. Toodi esile, et tähtis on kasutada rohkem Eestis olevate välisinvestorite teadmisi ja oskusi, mis aitaksid siseneda kiiremini globaalsesse väärtusahelatesse. Samuti tõsta nii juhtide kui ka töötajate müügivõimekust rahvusvahelistel turgudel.

4. Transpordiühenduste ja energia-tõhususe parandamine.

OECD (OECD Economic Surveys. Estonia 2015) rõhutab oma soovitusel, et Eestil on vaja ellu viia väljatöötatud arengukavad ja -plaanid, mis tagavad parema ligipääsu Euroopa transpordivõrgustikele ja energiaga varustatusele. Parandada tuleb ühendveosõlmede transpordiühendusi ja energiatõhusust. Infrastruktuuri projektide rahastamise põhimõtteid tuleks muuta, sest praegu keskendutakse ELI raha jagamisel peamiselt suurtele infrastruktuuri

projektidele, mistõttu jäävad rahastamata väikesed maapiirkondade infrastruktuuri arengut soodustavad projektid.

PROBLEEM: EESTI ETTEVÕTTED EI SUUDA SUUREKS KASVADA. Uuringus „Globaalne ettevõtlusmonitooring 2013” (2014) tõdeti, et Eesti üldine ettevõtlusaktiivsus on võrreldes teiste Euroopa riikidega suhteliselt kõrge, kuid suure osa sellest hõlmab varase faasi ettevõtlus ehk need ettevõtjad, kes on alustamas oma ettevõttega või on tegutsenud asutatud ettevõttega kuni kolm ja pool aastat. Eesti ettevõtjatel napib teadmisi ja oskusi, kuidas oma ettevõtet suureks kasvatada.

Lisaks sellele mõjutavad ettevõtluse arengut mitmesugused regulatsioonid ja suur bürokraatia riigiga suhtlemisel. Suur reguleeritus võib kaasa tuua ettevõtete jaoks olulise ajakulu ja teha raskeks oma igapäevatoimingutele keskendumise. Ehkki e-võimaluste kiire areng on oluliselt lihtsustanud ettevõtete suhtlust riigiga, on meil veel mitmeid valdkondi, kus meie naaberriikidel on meie ees olulisi konkurentsieeliseid. Äritegemise lihtsust ei kirjelda ainult uue ettevõtte alustamise kiirus või erinevate riigiga suhtlemise e-lahenduste olemasolu. Praxisse hiljutine võrdlusanalüüs on välja toonud, et meil on vaja vähendada mahajäämust naabritest näiteks väikeaktsionäride kaitses, ettevõtetele elektrivõrguga ühenduse loomises ja lepinguvaidluste lahendamises.

Seega on Eesti ettevõtluspoliitika oluliseks väljakutseks leida võimalused, kuidas aidata varases faasis ettevõtjatel jõuda väljakujunenud ettevõtlusesse, eriti arvestades varase ettevõtluse ambitsioonikust innovatsiooni ja rahvusvahelistumise suunal.

Eelviidatud uuringus osalenud eksperdid sõnastasid Eesti ettevõtluse ökosüsteemi väljakutsetega seoses neli peamist kitsaskohta:

- ▶ ettevõtlusalased hoiakud ja ettevõtlusega seonduvate riskide tajumine;
- ▶ ettevõtluseks vajalikud oskused;

- ▶ juurdepääs ettevõtluseks vajalikule kapitalile;
- ▶ suure osa ettevõtete ebapiisav motivatsioon innovatsiooniks ja vähene innovaatiline tegevus.

VÕIMALIKUD LAHENDUSED.

1. Ettevõtlushoiakute ja -oskuste arendamine.

Ettevõtlusaktiivsuse suurendamiseks on soovitatud välja töötada erisuguseid poliitikameetmeid (Towards a More Entrepreneurial Estonia 2014). Näiteks ettevõtlushoiakute ja -oskuste arendamiseks pakuti välja algatus „Ettevõtja koolis”, soovitati luua magistriprogramm ettevõtjatele koostöös tugeva välisülikooliga. Lisaks soovitati algatada programmid, mis aitavad idufirmade tiimidel esmasest ärikontseptsioonist innovaatiliseks globaalseks ettevõtteks areneda või käivitada programmid, mis aitaksid nii juhtimiskogemusega inimestel erasektorist kui ka ülikoolide teaduritel oma valdkonnas innovaatilisi ettevõtteid tööle panna. Käesoleval ELi rahastusperioodil on planeeritud ettevõtlusteadlikkuse kasvu rahastada meetme “Ettevõtlikkuse kasvatamine, ettevõtluse kasvu soodustamine, ettevõtluskeskkonna arendamine” tegevuste kaudu.

2. Laiendada kapitali kättesaadavuse võimalusi.

Eelviidatud ettevõtlusmonitooringus anti soovitusi, kuidas hõlbustada kapitali kättesaadavust. Selleks võiks kaaluda ettevõtte algusaastatel tööjõumaksudele soodustuse seadmist ning luua õiguslik raamistik ühisrahastuse platvormide tegutsemiseks. Lisaks kehtestada soodustused äriinglitele ja ühisrahastuse kaudu investeerijatele ning maksuerisused välistalentidele. Sellel ELi rahastamisperioodil on planeeritud ligi 150 miljonit eurot meetmesse „Kapitali- ja krediidi-kindlustuse kättesaadavuse parandamine” (Struktuurifondid 2015), mis peaks pakkuma võimalusi kapitali kättesaadavuse parandamiseks.

3. Motiveerida ettevõtjaid võtma kasutusele innovaatilisi lahendusi.

Innovatsiooni edendamiseks anti GEMis soovitus suurendada *start-up*-ettevõtete osalust uurimistöös rahastamisel ja avaliku sektori hangetes ning luua välistalendile „pehme maandumise” pakett. Soovitati välja töötada tegevusplaan magistri- ja doktorikraadiga tudengite Eestisse meelitamiseks ning rakendada stipendiumeid ja praktikavõimalusi ülikoolide üliõpilastele

Eesti majanduspoliitika vajab uut hingamist ja julgemaid otsuseid, et tulla välja meie aastaid edu toonud poliitika mugavustsoonist.

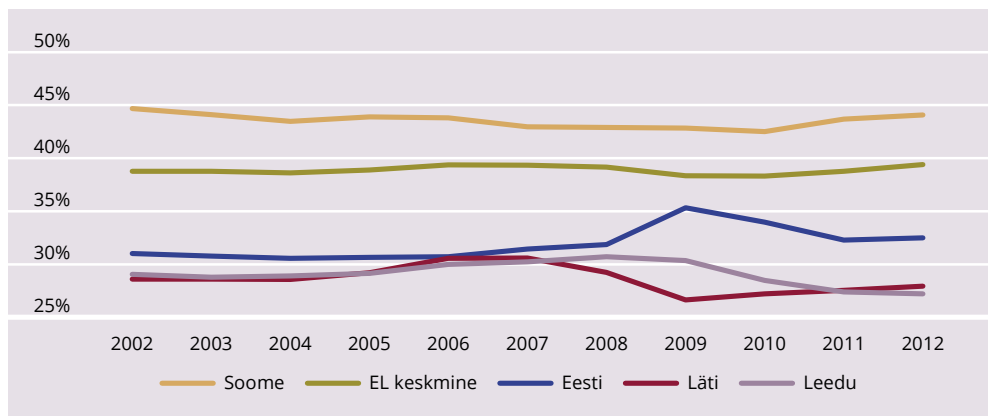
ning tudengimeeskondadele Eesti ja lähiriikide iduettevõtetes ja ka lähedastes *start-up*-ettevõtluse tõmbekeskustes (nt Aalto ülikoolis Soomes). ELi rahastamisperioodil 2014–2020 on selle valdkonna edendamiseks seotud meede „TA&I süsteemi kohaliku sotsiaalmajandusliku mõju suurendamine ja nutikas spetsialiseerumine kasvualade (IKT + tervis + ressursid) arendamiseks” (Struktuurifondid 2015), eelarvega ligi 158 miljonit eurot.

OECD on teinud samuti ettepanekuid Eesti ettevõtluskeskkonna parendamiseks (OECD Economic Surveys. Estonia 2015). Näiteks on vaja keskenduda ettevõtlust pidurdavate takistuste kõrvaldamisele. Tooteturu regulatsioonid on Eestis üsna konkurentsivõimelised teiste OECD riikidega võrreldes, kuid sisenemisbarjäärid mõnede teenuste osutamisele on endiselt kõrged. Näiteks professionaalsetele teenusepakkujatele, nagu insenerid, arhitektid, raamatupidajad, juristid, on antud üsna

eksklusiivsed õigused. Sisenemisbarjäärid on kõrged ka välismaistele teenusepakujatele, nt meretranspordi teenuste osutamisel või juhatuse liikmeks registreerimisel Eesti ettevõttes.

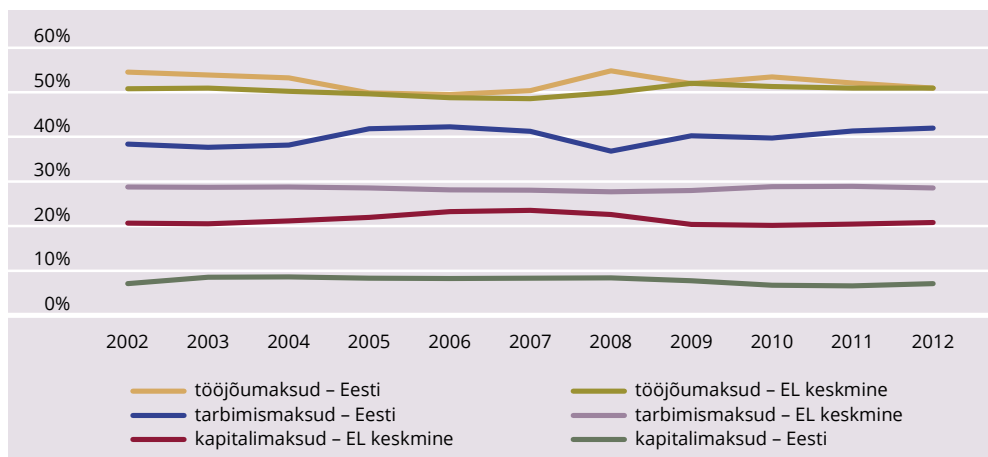
PROBLEEM: TÖÖKOHTADE LOOMIST PÄRSSIV MAKSUSÜSTEEM. Eesti maksukoormus on võrreldes Läti või Leeduga suhteliselt kõrge. Maksud moodustavad Eestis 32,5 protsenti SKPst, mis asetab meid ELi riikide hulgas 21. kohale. Kõige kõrgem on maksukoormus Taanis (48,1%) ja madalaim Leedus (27,2%) (vt joonis 3).

Maksukoormuse jagunemise järgi on **Eestis maksukoormus tugevalt kaldu tarbimismaksude poole** (vt joonis 4). Kapitalimaksude madalal hoidmist on pikalt põhjendatud argumendiga, et kapitali madal maksustamine soodustab välisinvesteeringuid ning aitab seeläbi kaasa Eesti majanduse kasvule. Kuid siinkohal peab mõtlema, kas Eesti on praegu endiselt sellises arengufaasis, kus kapitali madal maksustamine on põhjendatud? On piisavalt palju kõrge lisandväärtusega tegevusvaldkondi, kus tööjoud on olulisem komponent kui kapital. Näiteks IKT

JOONIS 3. Maksud protsendina SKPst

Allikas: Eurostat

JOONIS 4. Maksukoormuse jaotus majandusliku funktsiooni järgi, %

Allikas: Eurostat

sektori ettevõtjate sõnul on väga keeruline Eestisse tippspetsialiste tuua, kuna just töötajumaksud on liiga kõrged. Eesti maksusüsteemi tugevuseks on peetud selle lihtsust ja madalat administreerimise kulu, kuid 20 aastaga on infotehnoloogiline areng olnud nii kiire, et tänapäevased võimalused lubavad ka keerukamaid maksusüsteeme hallata madala kuluga.

Selleks et töötajumaksukoormust alandada, ei piisa sotsiaalmaksu 1–2protsendilisest langetamisest. Samuti ei ole mõistlik ühetaoline maksulangetamine kõigile maksusubjektidele. Enamikule ettevõtetest on selline langus vaevu märgatav, kuid samas riigieelarvele tervikuna on tegu väga suure kuluga. Seetõttu võiks pigem keskenduda meetmetele, mis tegelevad spetsiifiliste probleemidega nagu piiratud töövõimega isikute tölevõtmise soosimine või sotsiaalmaksu lae kehtestamine, mille kulu riigieelarvele oleks väiksem kui üldine sotsiaalmaksu langetamine.

VÕIMALIKUD LAHENDUSED.

Sotsiaalmaksu lagi võib olla üks abinõu majanduse suunamisel kõrgema lisandväärtusega töökohtade loomisele. Sotsiaalmaksu lage peetakse näiteks

üheks Läti konkurentsieeliseks Eesti ees välisinvestorite innovaatilistesse sektoritesse meelitamisel. Negatiivsete tagajärgedena vähendab sotsiaalmaksu lagi küll sotsiaalkindlustusfondide tulusid, vähendab ka maksusüsteemi poolset majanduse stabiliseerimist, langetab suurema sissetulekuga inimeste maksukoormust, kuid võib soodustada kõrgepalgaliste nn tarkade töökohtade loomist. Need omakorda loovad täiendavat tulu.

Eestis on töötaja maksude osakaal palgafondist väiksem osa, võrreldes meie lähinaabrite Läti, Soome ja Rootsi (vt tabel 1). Samas on töötajumaksu osakaal kõige suurem just Eestis. Seega töötajumaksude osas kannab võrreldes meie lähinaabritega töötajumaksu Eestis palju suuremat koormat kui töövõtja. Töötajumaksude osas on Euroopa Komisjon (Aruanne Eesti kohta 2015) juhtinud tähelepanu madalapalgaliste kõrgele maksukiilule³. Madala sissetulekuga töötajate suur töötajumaksude maksukiil on peamisi struktuurset tööpuudust põhjustavaid tegureid ning samuti üks töötajumaksu väljarände põhjustest. Töötajumaksu vähenemisest tulenevat juba niigi selget survet tööturule saab leevendada madala sissetulekuga töötajatele suunatud töötajumaksustamise meetmetega.

Riik	Töövõtja maksude osakaal brutopalgast		Töötajumaksude osakaal palgafondist	Kogu palgafondist riigile kokku	
	2-kordne keskmine netopalk	4-kordne keskmine netopalk	2- või 4-kordne keskmine netopalk	2-kordne keskmine netopalk	4-kordne keskmine netopalk
Eesti	21,4	22,1	25,3	41,2	41,8
Läti	30,0	30,6	19,1	43,4	43,8
Soome	41,1	49,1	18,0	51,7	58,3
Rootsi	41,4	49,0	23,9	55,4	61,2

TABEL 1. Palgamaksude jagunemine töövõtja ja töötajumaksu vahel Eestis, Lätis, Soomes ja Rootsis, %-des

Allikas: autorite arvutused

³ Maksukiil (ingl *tax wedge*) on töötajumaksustavate töötajumaksude ning töötajumaksu netopalka suhe ehk protsent, mille võrra töötajumaksu erineb töötajumaksu kättesaadavast netopalgast. Eestis on maksukiil kõrgeim madalapalgaliste osajaga töötajate puhul, sest töötajumaksu tasub sotsiaalmaksu miinimummäära alusel.

Euroopa Komisjon juhib tähelepanu ka asjaolule, et mõned majanduskasvu kõige vähem takistavad maksuliigid nagu pärandimaksud, korduvad omandimaksud ja keskkonnamaksud, ei ole Eestis kuigi laialt kasutusel. Kokkuvõtvalt soovitab Euroopa Komisjon Eestil:

- ▶ vähendada madala sissetulekuga töötajate maksukiilu;
- ▶ suurendada keskkonnastiimuleid ja kehtestada täiendavaid makse energia-tõhususe suurendamiseks;
- ▶ suurendada eluaseme maksustamist.

Ettevõtete jaoks võivad lisaks mak- sudele olla olulisteks kulukomponentideks ka alampalga muutused. Valimiste ajal tulid Eestis mitmed osapooled välja alampalga kiire tõstmise ideega. Alampalga suuruseks pakuti isegi 800–1000 eurot. Alampalga ootamatult kiire tõstmise kohta võib lähiminevikust näite leida Sloveeniast, kus valitsus otsustas tõsta 2010. aastast alampalka 23 protsendi võrra, 597 eurolt 734 eurole. OECD 2015. a raporti (Economic Surveys. Slovenia

2015) kohaselt tõi selline samm kaasa ligi 18 000 töökoha kadumise ning pooled töö kaotanud inimestest jäid pikaajaliselt töö- tuks. Sloveenia ei ole saavutanud loodetud tootlikkuse kasvu, vastupidi, Sloveenia SKP pöördus langusesse, tarbimine vähenes oluliselt ning tööpuudus kasvas. OECD tõdeb kokkuvõtvalt, et miinimumpalk ei tundu olevat kuigi sobiv tööriist vaesusega võitlemiseks. Sloveenia juhtum on seega kõnekas argument alampalga liiga kiire tõstmise vastu.

Eesti majanduspoliitika vajab uut hingamist ja julgemaids otsuseid, et tulla välja meile aastaid edu toonud poliitika mugavustsoonist. Uus aeg toob uued väljakutsed ja uued võimalused. Nende eiramine võib meid viia seisakuni tulevi- kus. Erinevaid lahendusteid ja -võimalusi on palju, nagu ka eespool toodud. Valikute langetamisel on tähtis arvestada Eesti majanduses valitsevate kitsaskohtadega ning leida just meile sobilik meetmete kombinatsioon.

KASUTATUD KIRJANDUS

AAVIKSOO, A., KRUIUS, P., LEPPIK, L., SIKKUT, R., VELDRE, V., VÖRK, A. (2011). Eesti sotsiaalkindlustussüsteemi jätkusuut-liku rahastamise võimalused. – <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/03/2011-Sotsiaalkindlustussustee- mi-j%C3%A4tkusuutlik-rahastamine.pdf>

ARUANNE EESTI KOHTA 2015. (2015). Komisjoni talituste töödokument. Brüssel: Euroopa Komisjon. – http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/cr2015_estonia_et.pdf

EUROSTAT. – <http://ec.europa.eu/>

GLOBAALNE ETTEVÕTLUSMONITOORING 2013. (2014). Eesti raport. Eesti Arengufond. – <http://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/145530>

HAARISTO, H.-S. (2015). Töökäte puuduses vaevlev Eesti – kust otsida ja leida lahendus? – Riigikogu Toimetised, 31, 32–41.

INNOVATION UNION SCOREBOARD. (2014). European Innovation Scoreboard. – http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm

KARO, E., KATTEL, R., LEMBER, V., UKRAINSKI, K., KANEP, H., VARBLANE, U. (2014). Nutika spetsialiseerumise võimalused ja väljakutsed Eestis teadus-, arendus- ja innovatsioonipoliitika kujundamisel ja juhtimisel 2014–2020. TIPS poliitikaanalüüs.

KARO, E., KATTEL, R., LEMBER, V. (2015). Teadus- ja arendustegevuse ning innovatsioonipoliitika valitsemise väljakutsed ja võimalused 2015–2020: mittelineaarne innovatsioonipoliitika ning uued koostöö ja koordineerimise platvormid poliitika- kujundamiseks. Tallinn: TTÜ Ragnar Nurkse innovatsiooni ja valitsemise instituut.

KRUIUS, P., SOE, R.-M., VÖRK, A., JÜRI, L. (2014). Ravikindlustuse jätkusuutlikkuse prognoos. – http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/02/Ravikindlustuse-j%C3%A4tkusuutlikkuse-prognoos_l%C3%BChiversioon-08.04.pdf

MASSO, J., LIIK, M., UKRAINSKI, M. (2013). Teaduse-arendustegevuse ja innovatsiooni indikaatorid Eesti innovatsiooni- ja teaduspoliitikas: senine praktik ja poliitikasoovitused. Tartu. – http://dSPACE.ut.ee/bitstream/handle/10062/40969/Indikaatorid_raport_Eesti.pdf

- NUTIKA SPETSIALISEERUMISE VALDKONDLIK RAPORT INFO- JA KOMMUNIKATSIOONITEHNOLOOGIA KUI KASVUVALDKONNA KOHTA. (2015). – <http://ns.arengufond.ee/ikt-raport>
- NUTIKA SPETSIALISEERUMISE VALDKONDLIKUD RAPORTID. (2015). – <http://ns.arengufond.ee/raporti-kokkuvote>
- OECD ECONOMIC SURVEYS. ESTONIA: Overview, January 2015. (2015). – http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-estonia-2015_eco_surveys-est-2015-en
- OECD ECONOMIC SURVEYS. SLOVENIA. (2015). – <http://www.oecd.org/eco/surveys/Slovenia-2015-overview.pdf>
- RIIGI EELARVESTRAATEEGIA 2015–2018. (2014). Rahandusministeerium. – <http://www.fin.ee/doc.php?111954>
- STATISTIKAAMET. – <http://www.stat.ee>
- ÜLEVAADE RIIGI VARA KASUTAMISEST JA SÄILIMISEST 2013.–2014. AASTAL. (2014). Riigikontroll, 11–13. – http://www.riigikontroll.ee/Portals/0/RVKS_2013_AK_23_10_2014_LOPP_1.pdf
- STRUKTUURIFONDIDE MEETMETE NIMEKIRI. (2015). – http://www.struktuurifondid.ee/public/2015_07_16_meetmete_nimekiri.xlsx
- TOWARDS A MORE ENTREPRENEURIAL ESTONIA: CALL FOR ACTION. (2014). GEDI The Global Entrepreneurship and Development Institute, Eesti Arengufond. – http://www.arengufond.ee/wp-content/uploads/2014/11/GEDI_Estonia.pdf
- VARBLANE, U. (2013). Me peame riiki nagu miljardäride klubi. – <http://arvamus.postimees.ee/1171472/urmas-varblane-me-peame-riiki-nagu-miljardaride-klubi>
- VELDRE, V. (2015). Töövõimereformi esimesed õppetunnid. – Riigikogu Toimetised, 31, 16–21.